Kulturutskottets betänkande 1985/86:8

om kulturminnesvård m. m.

KrU
1985/86:8

Sammanfattning

I detta betänkande behandlar utskottet tre motioner med förslag om utredningar på olika områden inom kulturminnesvården. Det gäller bevarande av gamla landsvägar, underhåll av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor samt inrättande av en nationell stiftelse för kulturhistoriska byggnader och miljöer. I en fjärde motion tas upp insatser för att bevara vissa byggnader på Vinga fyr- och lotsplats.

Utskottet föreslår att riksdagen skall ge regeringen till känna vissa synpunkter på behovet av en översyn av frågor om bevarande av kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer.

Utskottet avstyrker de övriga motionerna.

Motionsyrkanden

I motion 1984/85:1019 av Margareta Persson (s) och Barbro Evermo (s) yrkas

1. att riksdagen hos regeringen hemställer om att en kartläggning av gamla landsvägar kommer till stånd, för att delar av dessa skall kunna bevaras av kulturhistoriska skäl,
2. att riksdagen hos regeringen hemställer om en översyn av fornminneslagen för att göra det möjligt att lättare kunna bevara gamla vägar.

I motion 1984/85:1298 av Lars Hjertén m. fl. (m) yrkas

1. att riksdagen hos regeringen begär en utredning angående problemen med underhåll av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor,
2. att riksdagen hos regeringen begär att 1982 års kyrkokommitté får i uppdrag att utreda frågan.

I motion 1984/85:1796 av Karin Ahrland (fp) och Jan-Erik Wikström (fp) yrkas att riksdagen begär att regeringen låter utreda frågan om en nationell stiftelse för kulturhistoriska byggnader och miljöer.

I motion 1984/85:2468 av Lars Ahlström (m) yrkas att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts om Vinga fyr- och lotsplats.

Motion 1984/85:1019 om bevarande av gamla landsvägar

Motionärerna anser att gamla landsvägar har kulturhistoriska värden och att de därför borde bevaras och underhållas bättre än vad som nu är fallet. En del gamla landsvägar ligger dock på sådana ställen att ingen har ansvar för underhållet när de ersätts av nya vägar. Vissa delar av gamla landsvägar borde bevaras och underhållas av kulturhistoriska skäl. Detta kunde även vara till fördel för turistnäringen då gamla landsvägar skulle kunna bli en turistattraktion. De anför vidare att fornminneslagen inte ger ett tillräckligt skydd för gamla färdvägar. Lagstiftningen avser nämligen endast sådana vägar som betecknas som "märkliga färdvägar". Men, säger motionärerna, gamla landsvägar var sällan "märkliga" utan de var typiska för den tidens trafik.

Remissyttranden

Riksantikvarieämbetet, statens lantmäteriverk, statens naturvårdsverk, vägverket och Riksförbundet för hembygdsvård har lämnat remissyttranden över motionen. Samtliga remissinstanser ställer sig positiva till förslagen i motionen. Lantmäteriverket framhåller dock att verket inte går in i någon bedömning av behovet av en kartläggning. Verket lämnar en rad synpunkter på hur kartläggningsarbetet skulle kunna bedrivas.

Vägverket påpekar att inventeringar av det äldre vägnätet redan har skett eller pågår i olika län. Vägverket anför vidare följande:

Oftast är länsantikvarien huvudman för en sådan inventering, men även länsmuseerna har medverkat. Ett antal publikationer föreligger redan. I en del fall har vägverket mer direkt varit engagerat vid inventeringen, ex. såsom fallet för Göteborgs och Bohus läns del 1981—83.

Vid genomförande av väginventeringar i de läns som ännu ej genomfört sådana, bör respektive vägförvaltning kunna medverka. Vägverkets väghistoriska samlingar kan medverka som konsult.

Vid sidan om de regelrätta väginventeringarna har i många län separata broinventeringar genomförts. Vad gäller broinventeringar borde en riksomfattande sammanställning av det befintliga brobeståndet, med indelning i olika typer och åldrar, lätt kunna genomföras med hjälp av verkets broliggare. En sådan sammanställning har efterlysts från de län som för närvarande genomför broinventeringar.

I riksarkivet finns ett omfattande material av karta, ritningar och andra handlingar kring vägarnas historia.

Det kan nämnas att Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen i Finland kontinuerligt klassificerar olika vägsträckor som kulturhistoriskt intressanta och som utan vidare ej får förändras. År 1984 fanns det 19 sådana vägsträckor till en sammanlagd längd av 156,6 km samt 32 broar.

Om vissa vägsträckor i framtiden blir föremål för ett bevarande i "ursprungligt" skick, måste, som motionärerna också påpekar, en ändring av fornminneslagen ske.

Att "vårda" en gammal väg måste ske efter andra principer än för den normala fornminnesvårdens. Hyvling, grusning etc. måste förmodligen kontinuerligt ske. Underhållsansvaret för dessa vägar måste noggrant fast-

ställas. Normalt är det riksantikvarieämbetet som ansvarar för vården av rikets fasta fornlämningar. Vägsträckor som i framtiden ev. kan bli föremål för klassificering som fornminne och som ej längre är allmän väg, faller självklart under RAÄ:s vård. Problem kan uppstå för vägsträckor som fortfarande är allmän väg.

Vägverket är positivt till de förslag som framförs i motionen och är berett att även i fortsättningen hjälpa de för fornminnesvård ansvariga att kartlägga och bevara gamla vägar.

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) konstaterar sammanfattningsvis:

- att det är angeläget att insatserna för bevarandet av äldre vägar ökas
- att en kartläggning av det äldre vägnätet enligt motionens förslag bäst genomförs på regional nivå i samverkan mellan länsstyrelser, länsmuseer och vägförvaltningar
- att vissa justeringar av fornminneslagen kan vara motiverade för att förstärka skyddet av äldre viktiga vägar som nu tagits ur allmänt eller enskilt underhåll
- att bevarandet av de kulturhistoriska värdena i landets vägnät dock först och främst beror på hur de äldre vägarna hanteras i den allmänna väghållningen och i vägförvaltningarnas löpande drift. Här föreslår ämbetet att 4 § väglagen ändras så att den tydligare markerar skyldigheten att ta hänsyn till kulturhistoriska värden vid väghållning. En sådan lagändring kan följas upp med tillämpningsföreskrifter och allmänna råd som konkretiserar hänsynens innebörd och ger praktiskt vägledning för dess tillämpning.

Ämbetet berör i sitt yttrande äldre vägars kulturvärde och understryker att de äldre delarna av Sveriges vägnät rymmer mycket stora kulturhistoriska värden. I detta sammanhang anför ämbetet följande:

Betydande delar av vägnätet har också ett mycket gammalt ursprung. Det gäller särskilt där vägsträckningarna genom anknytningen till rullstensåsar eller genom andra förhållanden i landskapet är topografiskt bestämda på "förhand". Ibland kan indikationer finnas på att färdleden brukats flera tusen år. Det finns vidare många exempel, bl. a. från Mälardalen, på runstensvägar som av allt att döma i hög grad ännu bevarar sträckningar från 1000-talet.

Från och med 1500-talet kan det allmänna vägnätets utveckling följas förhållandevis detaljerat. Det gäller i synnerhet från 1800-talets mitt genom tillkomsten av de allmänna kartverken av "modern" standard. Vi vet att trots den successiva omdaning av vägnätet som inleddes med bilismens genombrott på 1930-talet finns ett vägsystem bevarat som speglar utvecklingen av det äldre samhällets kommunikationsstruktur på ett utomordentligt sätt.

Många äldre vägar erbjuder därför betydande kulturhistoriska upplevelsevärden. Det gäller kanske främst de äldre allmänna vägar som nu inte ingår i nätet av riksvägar och primära länsvägar. Där sådana vägar ännu inte givits högre trafikstandard kan de bevara väsentliga drag i det äldre vägnätets karaktär. Ur kulturhistorisk synvinkel är dessa vägar värdefulla både som självständiga historiska dokument och som delar i kulturlandskapet och kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

Samtidigt pågår en successiv omdaning av vägnätet. Det sker genom vägomläggningar och inte minst genom underhållsåtgärder såsom slänt-

ningar, kurvrätningar och beläggningsarbeten vilka ofta kan sudda ut den äldre vägens värdefulla egenskaper.

Motionen 1019 tar således upp ett mycket angeläget område för kulturminnesvården.

Ämbetet anser liksom motionärerna att kartläggning/inventering av de äldre vägarna är en förutsättning för att bevarandeintentionerna skall kunna förverkligas. I fråga om landsvägarna är dock enligt ämbetet kunskaperna förhållandevis goda, tack vare de äldre kartverken. Dessas informationsinnehåll kan med tämligen blygsamma insatser transformeras till moderna kartor, varvid jämförelsen med det nuvarande vägnätet omedelbart ger grundläggande aspekter på hur vägen hanterats det senaste seklet.

Vidare anför riksantikvarieämbetet följande:

I kulturminnesvårdens organisation åvilar det snarast länsstyrelser och länsmuseer att svara för att denna typ av underlag för bevarandeplanering tas fram. Många länsmuseer har även ett utvecklat samarbete med turistorganisationerna och har deltagit i arbetet med utstakning av cykelleder för turismen, baserade på äldre vägsträckningar. Som exempel kan nämnas sträckningar av Eriksgatan genom Södermanland eller cykelleden runt Gotland. Länsmuseet i Södermanland har t. ex. med stöd av beredskapsarbeten inom den s. k. tjänstesektorn genomfört en fältinventering av länets allmänna vägar ur kulturhistorisk synpunkt. Ett motsvarande arbete har utförts i Göteborgs och Bohus län i samarbete mellan länsstyrelsen, museerna i regionen och vägförvaltningen.

I takt med att samarbetet kring bevarandefrågorna mellan kulturminnesvården och vägmyndigheterna kan utvecklas är det naturligt att underlaget för bevarandeplaneringen utvecklas. Knappa resurser hämmar dock ett snabbt genomförande av detta arbete.

Beträffande motionärernas förslag om översyn av fornminneslagen påpekar ämbetet att en allmän översyn av fornminneslagen för närvarande utförs inom ämbetet och att frågan lämpligen kan tas upp i detta sammanhang. Ämbetet anför vidare följande:

2 § i fornminneslagen anger att bl. a. "*märkliga* färdvägar, vägmärken och broar och likartade anläggningar från forna tider" är fasta fornlämningar. Det är sålunda ett urval av de äldre vägarna som omfattas av lagen och den har tillämpats på vägar till vilka särskilda historiska minnen kan knytas t. ex. förmodade sträckningar av Eriksgatan, vissa pilgrimsvägar och motsvarande. Lagen är också tillämplig på de vägsträckningar där vissa typer av anläggningar hittas; märkliga vägmärken och broar etc. Däremot har regeringsrätten slagit fast att en hög ålder (t. ex. i fråga om en 1600-talsväg) inte ensamt är tillräckligt för att märklighetskriteriet skall gälla. Tvärtom har ju många vägar en mycket hög ålder varför detta är typiskt för vägar, snarare än märkligt.

Det kan dock ifrågasättas om inte kategorin *övergivna* vägar, i större utsträckning borde omfattas av fornminneslagens bestämmelser. Det skulle i så fall i första hand gälla de äldre landsvägar och eventuellt även häradsvägar, som numera är tagna ur allmänt eller enskilt underhåll.

Ämbetet framhåller att den absoluta huvuddelen av landets kulturhistoriskt intressanta och värdefulla vägar ryms inom det nu fungerande vägnätet.

Det är enligt ämbetet inte lämpligt att skötseln av dessa vägar, i högre grad än vad som nu är fallet, regleras genom fornminneslagen. Väghåll-

ningen måste självfallet i första hand utgå från trafiksäkerhets- och standardkrav. Jämsides härmed är det emellertid viktigt att utrymme finns för andra allmänna intressen såsom de kulturminnesvårdande. Väglagens 4 § stadgar också att tillbörlig hänsyn skall tas till bl. a. miljöskydd, naturvård och fornminnesvård vid väghållning.

Beträffande väglagens hänsynsregel anför ämbetet följande:

Hänvisningen till fornminnesvården utgår dock från ett alltför snävt betraktelsesätt, dvs. den markerar att väghållningen inte får utföras så att den skadar de typer av lämningar, skyddade enligt fornminneslagen, som ofta finns i anslutning till väg — t. ex. gravfält eller milstolpar m. m.

Med ett modernare betraktelsesätt bör den hänsyn som skall iakttas vid väghållning inte bara relateras till fornlämningar i anslutning till en vägsträckning. Den måste också gälla andra kulturhistoriska förhållanden såsom vägens inverkan på en kulturhistoriskt värdefull miljö eller ett värdefullt landskapsavsnitt. Väglagen borde också uttrycka att hänsynen även skall innebära en väghållning som låter bevara själva den ålderdomliga vägen eller vissa av dess karakteristika.

Enligt ämbetets mening motiverar detta en ändring av väglagen där begreppet *fornminnesvård* i 4 § byttes mot *kulturminnesvård*. På så sätt skulle den vidare omfattningen av hänsynen till kulturminnesvården understrykas och markeras.

I skogsvårdslagen (§ 1, 1979) och i lagen om skötsel av jordbruksmark (§ 6a, 1984) har nyligen förts in motsvarande regler om hänsyn till natur- (och kulturminnes-) vårdens intressen. Ämbetet har tillsammans med naturvårdsverket haft regeringens uppdrag att biträda skogsstyrelsen resp. lantbruksstyrelsen i arbetet med föreskrifter och allmänna råd till lagändringarna. I sådana föreskrifter och råd kan innebörden av hänsynsreglerna konkretiseras och vägledning ges till bl. a. de regionala myndigheterna rörande tillämpningen i olika beslutssituationer. Sådant material rörande tillämpningen av väglagen saknas men borde kunna vara av synnerligt värde för samarbetet mellan väg- och kulturminnesvårdande myndigheter.

Det är sålunda en generell erfarenhet från samrådssituationer mellan myndigheter som kan ha delvis motstående intressen, att utfallet av samverkan blir mer konstruktivt ju bättre resp. parter är orienterade om varandras utgångspunkter och intentioner. För länsantikvarien på länsstyrelsen är det givetvis svårare att påverka väghållningen med krav på förändringar i planeringen, än om vägförvaltningen redan från början har hänsynstagandet till kulturminnesvården som en konkret utgångspunkt. Det kan också vara svårt för länsantikvarien att förutse vilka ingrepp i det äldre vägnätet som kommer att följa t. ex. av långtidsplaner för underhåll och standardförbättringar.

Andra frågor där samarbetet kan behöva utvecklas kan gälla bidragsgivningen till enskild väghållning. Driftbidrag kan utgå t. ex. till borttagande av stenmurar längs väg eller andra förändringar av vägens närmiljö. Samtidigt kan dessa förändringar vara direkt oönskade av kulturminnesvården.

Statens naturvårdsverk tillstyrker att en kartläggning av gamla landsvägar kommer till stånd. Verket anser att möjligheterna att nyttja gamla landsvägar som rastplatser och cykelleder samtidigt bör beaktas.

I övrigt anför naturvårdsverket följande:

Gamla vägar har stor betydelse i det äldre kulturlandskapet. Utmed sådana vägar är det tänkbart att utrotningshotade växtarter kan ha dröjt sig kvar.

Vägkantsmiljöns bevarande kan då vara viktig från botanisk synpunkt.

Vidare kan delar av gamla vägar vara lämpliga för rastplatser och/eller som övernattningsplatser för husvagnar och campingbilar. Det kan dessutom vara lämpligt att använda dem för cykelleder eller cykelvägar.

Som en upplysning kan dessutom nämnas att naturvårdsverket och vägverket, på uppdrag av den dåvarande miljöskyddsutredningen, gemensamt utarbetat ett förslag till miljökonsekvensbeskrivning vid vägplanering benämnt "Miljökonsekvensbeskrivning av vägar. Slutrapport till miljöskyddsutredningen, dec 1979." Ett arbete med att revidera denna kommer att påbörjas under hösten 1985. Miljökonsekvensbeskrivningen omfattar dock endast nybyggnad och väsentlig ombyggnad av allmänna vägar. Kontakt kommer i detta arbete att tas med riksantikvarieämbetet vad gäller de avsnitt som behandlar kulturhistoriskt intressanta områden. Revideringsarbetet beräknas vara färdigt under våren 1987.

Statens lantmäteriverk tar inte ställning i fråga om behovet av en sådan kartläggning som förordas i motionen. Lantmäteriverket (LMV) lämnar dock en skiss över hur en inventering av kulturhistoriskt värdefulla vägar skulle kunna ske. Verket framhåller sammanfattningsvis att ett beslut i motionens anda, trots att betydande delar av inventeringsarbetet skulle ske på ideell basis, medför avsevärda kostnader för samhället.

Verket förklarar sig även villigt att i ett senare skede av denna frågas behandling på anmodan mera i detalj beskriva hur arbetet skulle kunna bedrivas och kostnaderna för detta.

I sitt yttrande anför lantmäteriverket följande:

Motionärernas önskemål skulle i huvudsak kunna tillgodoses genom följande åtgärder.

1. Inventering
2. Prioritering
3. Säkerställande och skötsel

Skissartat skulle arbetet kunna ske på följande sätt:

1. Inventering

Lantmäteriets kartor och flygbilder utgör ett bra underlag för inventeringsarbetet. De kan användas på följande sätt

- vid den översiktliga inventeringen används de ekonomiska och/eller topografiska kartorna som underlag. De äldsta "heltäckande" kartorna är från slutet av 1800-talet
- vid fördjupande studier kan förrättningskartorna och tillhörande handlingar samt flygbilder användas.

Det egentliga inventeringsarbetet bör ske i fält där de gamla landsvägarnas tillstånd m. m. noteras.

2. Prioritering

Utifrån vad som framkommit vid inventeringen görs en prioritering där vägarnas värde ur kulturhistorisk synpunkt m. m. utgör grund.

3. Säkerställande och skötsel

Allmänna vägar är vanligen upplåtna med s. k. vägrätt. Då en väg läggs ner återgår förfoganderätten till vägmarken till ägaren av den fastighet som belastats med vägrätten (vägrätten dras in). Fastighetsägaren kan då återföra marken till sitt ursprungliga användningssätt, t. ex. åker eller skogsmark.

Då det gäller enskilda vägar är det vägens ägare som avgör hur marken skall nyttjas om den inte längre behövs för vägändamål. Ägaren kan antingen vara en enskild fastighetsägare eller en sammanslutning av fastighetsägare, vanligtvis i form av en vägsamfällighet, anläggningssamfällighet eller vägförening.

Motionärerna har pekat på en möjlighet att säkerställa tillgången till skyddsvärda vägdelar, nämligen genom ändring av fornminneslagen så att den blir tillämplig även på denna typ av vägar.

Om den nedlagda allmänna vägen behövs för enskild trafik kan väghållaren med stöd av 25 § väglagen ansöka om förrättning enligt anläggningslagen (AL). Det bör vara möjligt att i anläggningsbeslutet ta in vissa skyddsbestämmelser för kulturhistoriskt intressanta vägar. Den kommande PBLs syn på ersättningsnivåer som fastighetsägare skall tåla används som gräns för vad man skall kunna föreskriva enligt AL.

Om den nedlagda vägen inte fyller något praktiskt behov bör andra åtgärder för säkerställande tillgripas. En lösning vore att i samband med indragning av den allmänna vägrätten förordna om särskild vägrätt. Denna lösning förutsätter dock ändring i väglagen.

I båda de relaterade fallen bör skötselfrågorna behandlas. Normalt torde staten eller berörd kommun få ta på sig skötselansvaret.

Genomförande

Inventeringsarbetena bör kunna ske genom att lokala ideella krafter i form av hembygdsföreningar m. fl. engageras.

Lantmäteriet kan tillhandahålla kartunderlag m. m. för inventeringen och i förekommande fall genomföra förrättningar av ovan redovisat slag.

Riksförbundet för hembygdsvård anser i likhet med motionärerna att en kartläggning av gamla landsvägar och broar bör komma till stånd. Förbundet föreslår att ett eventuellt uppdrag engagerar länsmuseer och hembygdsförbund med tanke på den kunskap och lokalkännedom som där finns.

I sitt yttrande anför Riksförbundet vidare följande:

Det moderna vägnätet formas alltmer efter trafiktekniska modeller medan de gamla landsvägarna organiskt anknöt till kulturlandskapet, ofta i stark följsamhet till urgamla stråk. I sammanhanget vill Riksförbundet peka på de gamla välbyggda och ofta mycket vackra stenbroar, som i sig utgör kulturhistoriskt värdefulla "museiföremål". I Finland har t. ex. vissa mindre vägar och broar bevarats under Museiverkets överinseende som delar i ett ekologiskt museisystem. All museal verksamhet syftar till att samla och bevara bitar av vår kulturhistoria. Kulturlandskapets minnen är därvid lika viktiga som föremålen i kulturhistoriska samlingar.

Motion 1984/85:1298 om underhåll av vissa kyrkobyggnader

Motionärerna framhåller att vård och underhåll av kyrkobyggnader ofta är förenat med problem och kostnader. I viss utsträckning kan detta hänföras till att nya och delvis oprövade metoder och material under 1960- och 1970-talen kom att användas vid reparationer och ombyggnader. När det gäller

vård och underhåll av kyrkorna är det viktigt att ett närmare och tätare samarbete mellan länsmuseerna och församlingarna kommer till stånd. Motionärerna anför att om antikvarisk expertis får möjlighet att kontinuerligt bevaka de aktuella kyrkorna kan man lätt förhindra dyrbara reparationer i framtiden. Detta bör ligga särskilt i de små församlingarnas intresse.

I motionen åberopas ett förslag till insatser från länsmuseets sida som upprättats av länsmuseet i Skara. Förslaget innebär en väsentlig ökning av servicen till församlingarna. Motionärerna anför följande:

För de församlingar som önskade en så hög servicegrad som här har skisserats, skulle man kunna ta ut en årlig avgift på några hundra kronor per kyrkobyggnad. Med hänsyn till att man härigenom kunde spara höga reparationskostnader i framtiden kan den årliga avgiften ses som en låg försäkringsavgift. För att pröva systemet vore det lämpligt att under ett år låta något eller några län, förslagsvis de båda västgötalänen Skaraborg och Älvsborg, genomföra ett försök enligt den modell som föreslagits här. Härefter kunde systemet utvärderas inför framtida åtgärder.

Gällande bestämmelser

Grundläggande bestämmelser om statens uppsikt över *kyrkobyggnader* har meddelats i 1686 års kyrkolag och lagen (1968:738) med vissa bestämmelser om godkännande av kyrkobyggnad. Den statliga tillsynen är närmare reglerad i kungörelsen (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet (ändrad senast 1968:739). Bestämmelserna om kyrkobyggnader i denna kungörelse innebär bl. a. att riksantikvarieämbetet och statens historiska museer (RAÄ) bör beredas tillfälle att meddela råd och anvisningar när en församling avser att uppföra en ny kyrkobyggnad och att RAÄ skall granska och godkänna förslag till kyrkobyggnader. Bestämmelserna i 1920 års kungörelse gäller också planering och ordnande av vissa *kyrkotomter*. När ärendets art påkallar det skall domkapitlets yttrande inhämtas, huruvida det finns något att erinra mot den föreslagna åtgärden från församlingssynpunkt eller eljest från kyrklig synpunkt.

Också beträffande vården av *kyrkliga inventarier* finns de grundläggande bestämmelserna i kyrkolagen. De närmare bestämmelserna om statens tillsyn har meddelats i förordningen (1942:929) om vården av vissa kyrkliga inventarier (ändrad senast 1976:501). Dessa bestämmelser innebär bl. a. att i förordningen närmare angivna inventarier inte får överlåtas utan regeringens tillstånd, att RAÄ får besiktiga inventarierna och att inventarierna inte utan RAÄ:s tillstånd får repareras, förändras eller flyttas bort.

Sammanfattningsvis kan sägas, att den statliga, särskilda tillsynen över kyrkobyggnaderna syftar till att myndigheterna skall pröva lämpligheten av de åtgärder som man avser att genomföra. Denna prövning sker på såväl funktionella som tekniska, estetiska och i tillämpliga fall kulturhistoriska grunder och skall bl. a. tillgodose kulturminnesvårdens intressen. Tillsynen över vården av de kyrkliga inventarierna syftar däremot enbart till att tillgodose kulturminnesvårdens intressen.

Förutom av de specialbestämmelser som nu har berörts omfattas det kyrkliga byggandet även av byggnadslagstiftningen. Åtgärder som kräver

byggnadslov enligt byggnadslagstiftningens bestämmelser föranleder således både en statlig och en kommunal tillståndsprövning.

Pågående utredningsarbete

Kyrkobyggnadsutredningen (C 1984:01) som tillkallades i mars 1984 skall se över bestämmelserna om statlig tillsyn över kyrkobyggnader och begravningsplatser m. m.

I direktiven (dir. 1984:16) framhåller departementschefen att utgångspunkten för en översyn av bestämmelserna om den statliga, särskilda tillsynen över kyrkobyggnader och kyrkotomter bör vara, att tillsynsverksamheten skall begränsas till sådana byggnader och miljöer vars bevarande och vård är av betydelse från kulturhistorisk synpunkt. Han understryker, att en tillsyn på kulturhistoriska grunder självfallet innefattar en allsidig bedömning av lämpligheten av och sättet att utföra föreslagna åtgärder. Hänsyn måste t. ex. tas till att kyrkobyggnaden i regel skall kunna fylla en praktisk funktion som rum för en församlings gudstjänstliv. Syftet med tillsynsverksamheten bör dock vara begränsat till att tillgodose kulturminnesvårdens intressen.

I direktiven anförs bl. a. följande:

Vad det således nu blir fråga om är att i ett sammanhang överväga i vilken utsträckning och i vilka former den statliga, särskilda tillsynen över den kyrkliga miljön skall bestå. Med uttrycket den kyrkliga miljön avser jag inte bara kyrkobyggnaden och dess fasta inredning utan också de kyrkliga inventarierna. Till den kyrkliga miljön bör självfallet också räknas kyrkogårdarna, dvs. den alltjämt helt övervägande delen av våra begravningsplatser. I kulturminnesvårdens perspektiv bör enligt min mening denna kyrkliga miljö ses som ett sammanhängande helt. Mot den bakgrunden anser jag det också angeläget att en god samordning av reglerna för den statliga tillsynen över den kyrkliga miljön som utgår från kulturminnesvårdens intressen kommer till stånd.

En annan viktig uppgift för utredaren är att överväga på vilka myndigheter ansvaret för den fortsatta statliga tillsyn som är angelägen från kulturminnesvårdssynpunkt bör vila.

1982 års allmänna kyrkomöte har i sin framställning om en översyn av de nuvarande bestämmelserna om kyrkobyggnader och kyrkotomter m. m. också uttalat sig för att prövningen av ärenden om äldre kyrkobyggnader bör decentraliseras från RAÄ till länsstyrelsen. En sådan åtgärd står enligt min mening i god samklang med den allmänna strävan att decentralisera besluten i olika samhällsfrågor och flytta dem närmare dem som berörs av besluten. Jag anser det därför vara en viktig del av översynsarbetet att förutsättningarna att decentralisera ansvaret för statens fortsatta tillsyn över den kyrkliga miljön noga prövas. Utredaren bör studera förutsättningarna att på regional nivå tillgodose det behov av en bred specialistkompetens som utan tvivel föreligger för de myndighetsuppgifter som det nu är fråga om. Andra frågor som bör belysas i sammanhanget gäller den kontinuerliga erfarenhetsåterföring som behövs till grund för RAÄ:s utvecklings- och rådgivningsverksamhet inom kulturminnesvårdens område, förutsättningarna att upprätthålla en enhetlig behandling av kyrkobyggnadsärendena över hela landet samt möjligheterna att tillföra länen kopior av centralt förvarat arkivmaterial som de behöver för ärendenas handläggning. Utre-

daren bör undersöka om man genom användande av ny teknik kan komma till rätta med de här antydda problemen.

I direktiven slås fast att det inte finns ekonomiskt utrymme för någon ökning av de samlade personalresurserna för vare sig den centrala statliga kulturminnesvården eller länsstyrelserna. De överväganden som gäller decentraliseringen av de statliga myndighetsuppgifterna bör därför utgå från att de eventuella förstärkningar av resurser och kompetens som behövs på regional nivå skall åstadkommas genom omfördelningar inom befintliga ramar. Möjligheten att även utnyttja andra resurser inom kulturminnesvården i länen bör beaktas.

En fråga som bör belysas i utredningsarbetet är hur RAÄ:s erfarenhet av utvecklingsarbete, rådgivning och information beträffande den kulturhistoriska byggnadsvården i fortsättningen skall kunna komma de kyrkliga organen till godo. I direktiven förutsätts att statliga myndigheter i fortsättningen inte kan tillgodose behov av rådgivning och service som ligger utanför den statliga kulturminnesvårdens kompetensområde. Departementschefen anser att frågan om en inomkyrklig rådgivningsverksamhet för kyrkobyggandet bör särskilt uppmärksammas vid översynsarbetet. Domkapitlens roll inom tillsynen förtjänar att belysas särskilt i detta sammanhang. Utredaren bör överväga om krav på en sakkunnig prövning genom en lämplig kyrklig instans behöver fogas in i den granskningsprocess som bör föregå byggnadsåtgärder på det kyrkliga området och hur detta i så fall bör ske.

Vidare bör utredaren föreslå principer och former för ett urval av de kyrkobyggnader som fortsättningsvis skall omfattas av den statliga tillsynen.

1982 års kyrkokommitté har i uppdrag bl. a. att behandla frågan om de kyrkliga kommunernas ekonomi. Genom tilläggsdirektiv (dir. 1984:11) skall kommittén i sina överväganden också ta hänsyn till den nya situation som uppstår när den kommunala beskattningen av juridiska personer avskaffas fr. o. m. år 1985. För de kyrkliga kommunerna kommer avskaffandet att föra med sig ett inkomstbortfall som beräknas till ca 170 milj. kr.

De kyrkliga kommunerna skall ges viss kompensation för detta inkomstbortfall. Kompensationen skall tillföras kyrkofonden. Enligt tilläggsdirektiven har kommittén att utarbeta förslag om hur kompensationsbeloppet skall användas samt överväga lämpliga fördelningsprinciper. Vidare bör kommittén överväga om viss del av kompensationen bör reserveras för speciella ändamål som är av intresse inte enbart för den enskilda församlingen. Ett exempel på sådana ändamål är underhållet av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor.

1982 års kyrkokommitté avgav år 1983 ett diskussionsbetänkande (SOU 1983:55) Församlingen i framtiden. Ett avsnitt i betänkandet behandlar problem med den nuvarande lokala strukturen. I detta sammanhang diskuterar kommittén de problem som kyrkobyggnaderna kan innebära för små församlingar (s. 80).

Kommittén förordar att kyrkofonden skall kunna ge bidrag till mera kostnadskrävande underhåll av kyrkobyggnader m. m. samt att fonden un-

der vissa förhållanden bör kunna ta ansvar för de kyrkobyggnader som i framtiden eventuellt kan komma att visa sig övertaliga.

I rapporten (SOU 1985:1) Församlingar i samverkan behandlar 1982 års kyrkokommitté frågan om kostnader för underhåll av kyrkobyggnader. Kommittén skriver bl. a. följande (s. 78):

Kyrkokommunerna bör kunna ges viss ekonomisk hjälp till särskilt kostnadskrävande underhållsarbeten och restaurering av kyrkobyggnader. Redan i våra direktiv förs denna möjlighet fram i samband med att användningen av den kompensation som utgår p. g. a. indragen kommunal beskattning av juridiska personer diskuteras.

Med hänsyn dels till vad som tidigare sagts om kyrkofondens ekonomi och om svårigheten att höja den allmänna kyrkoavgiften, dels till att de aktuella kostnaderna är betydande, kan kyrkofonden inte svara för de totala kostnaderna, utan endast för bidrag till dessa. Hjälpen bör sålunda utformas som ett bidrag vilket kyrkokommunen själv kompletterar med t. ex. lån hos kreditinstitut.

Ett sådant system skulle kunna bygga på följande grundprinciper.

I samråd med de kyrkokommuner, som önskar komma i fråga för att erhålla bidrag, och bl. a. länsantikvarien svarar stiftsledningen för att långsiktiga planer över mera kostnadskrävande underhållsarbeten upprättas för stiftets eventuellt bidragsberättigade kyrkobyggnader. Därvid bör angelägenhetsgraden anges för de olika objekten. Planerna, som revideras regelbundet, sänds till kyrkofonden för att behandlas vid dess budgetprövning. Denna föregås av en beredning hos en till kyrkofonden knuten kyrkobyggnadsnämnd. Nämnden bör innehålla byggnadsteknisk, kulturhistorisk, ekonomisk och teologisk sakkunskap, i samtliga fall med särskild inriktning på kyrkobyggnaderna. Efter beredning lämnar nämnden förslag till kyrkofondens styrelse om kommande budgetårs bidragsgivning. Kyrkofondens styrelse beslutar om bidragsram. De enskilda kyrkokommunerna ansöker därefter hos kyrkobyggnadsnämnden om bidrag för specificerade underhållsarbeten. Efter granskning godkännes den totalkostnad på vilken bidraget skall baseras. Särskilda regler bör utarbetas som tar hänsyn till såväl kyrkokommunens skatteunderlag och möjligheterna att delvis låne-finansiera de aktuella projekten. Förslaget i denna del avses inte begränsa den nuvarande statsbidragsgivningen till restaurering av de medeltida domkyrkorna.

Kyrkomötets och ombudsmötets behandling av frågor om underhållet av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor

Förslag som rör kulturminnesvård inom församlingarna behandlades år 1985 såväl vid kyrkomötet som vid ombudsmötet.

I en motion till kyrkomötet yrkades på en utredning av frågan om det kan ligga inom kompetensen för församling inom svenska kyrkan att anslå medel av primärt kulturminnesvårdande intresse. Kyrkolagsutskottet avstyrkte motionen bl. a. med hänvisning till att lagen (1982:1052) om församlingar och kyrkliga samfälligheter visserligen inte uttryckligen anger kulturminnesvården som en primär församlingskommunal angelägenhet. Det torde dock stå klart sade utskottet att detta begrepp i tillämpliga delar ryms inom ramen för stadgandet i lagens 3 § p. 1, 1 kap. Kyrkomötet följde utskottet och avslog motionen.

Vid ombudsmötet behandlades en motion som i allt väsentligt överensstämmer med den som kulturutskottet här behandlar. I sitt betänkande OU 1985:1 underströk organisationsutskottet att församlingarnas behov av råd och hjälp är mycket stort. I det sammanhanget är självfallet ett nära samarbete mellan församlingarna, berörda stiftsorgan och länsmuseerna angeläget.

Organisationsutskottet påminde även om att det redan finns etablerat på många håll ett regionalt samarbete mellan stiftsavdelningarna i församlings- och pastoratsförbundet och länsmuseerna. Inom rikskyrkan ligger dessa uppgifter inom nämnden för församlings- och pastoratsförvaltning.

Utskottet fann att det av motionen aktualiserade projektet på nuvarande stadium är en regional fråga och förutsatte att en eventuell försöksverksamhet sker i nära samverkan även med stiftsavdelningen av församlings- och pastoratsförbundet. Utskottet ansåg att när erfarenheterna av försöksverksamheten utvärderats, får frågan aktualiseras på nytt.

Organisationsutskottet avstyrkte motionen som avslogs av ombudsmötet.

Tidigare riksdagsbehandling

Utskottet behandlade våren 1983 förslag om finansieringen av kyrkorestaureringar. Utskottet (KrU 1982/83:24, s. 63) avstyrkte motionerna med hänvisning till pågående utredningsarbete. Utskottet uttalade därvid att om detta inte skulle leda till en lösning av frågan om finansieringen av dyrbara restaureringar av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor, måste frågan om andra lösningar än genom bidrag från kyrkofonden snabbt tas upp till prövning. Riksdagen följde utskottet och avslog motionen.

Motion 1984/85:1796 om en nationell stiftelse för kulturhistoriska byggnader och miljöer

Motionärerna erinrar om att byggnadsvårdsutredningen i betänkandet (SOU 1979:17) Kulturhistorisk bebyggelse — värd att vårda, pekat på de problem som underhållet av stora kulturhistoriskt intressanta byggnader i privat ägo för med sig. Utredningen lade fram förslag om olika stödformer. Dessa förslag har inte föranlett några åtgärder. Det finns, anför motionärerna, anledning anta att det inom överskådlig tid blir allt svårare för enskilda ägare till stora kulturhistoriskt värdefulla byggnader att med egna medel vårda och bevara egendomen. Med hänvisning härtill och till att det ekonomiska läget knappast kommer att medge någon mera betydande statlig satsning på byggnadsvårdsområdet bör enligt motionen andra vägar prövas för att vårda kulturarvet. En möjlig väg som kunde övervägas är den stödform som finns i Storbritannien genom en särskild stiftelse "The National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty" — The National Trust. Motionärerna menar att denna stödform är intressant därför att den kombinerar frivilliga och statliga insatser. Även andra lösningar bör dock undersökas.

The National Trust (for Places of Historic Interest or Natural Beauty) är en privat fornminnes- och naturskyddsorganisation som grundades 1895. Syftet med organisationen är att bevara och skydda natursköna områden och historiskt intressanta platser och byggnader, samt att bereda allmänheten tillträde till dessa.

Verksamheten var av relativt obetydlig omfattning fram till tiden för andra världskriget. De stora lantegendomarnas fortsatta existens kom då att bli alltmer hotad av ökande arvsbeskattning. Genom särskild lagstiftning möjliggjordes tillkomsten av den s. k. Country House Scheme som nu utgör grundvalen för stiftelsens verksamhet.

Enligt denna plan kan ägare till en historiskt värdefull byggnad, om han inte anser sig kunna behålla denna på grund av arvsskatten, överlämna byggnaden med eller utan inventarier till staten. Staten överför den därefter till stiftelsen. En förutsättning är att ägaren samtidigt donerar mark och/eller kapital för egendomens vård och underhåll. Egendomar som ej är självbärande mottas i princip ej av stiftelsen. Sedan denna transaktion genomförts övertar stiftelsen hela ansvaret för egendomen. Dess bevarande är då säkrat för framtiden. Donatorn och hans efterkommande kan få fortsätta att bebo byggnaden hyresfritt mot att denna hålls öppen för allmänheten på bestämda tider, varjämte viss kontrollverksamhet utövas av stiftelsen. Stiftelsen tar endast emot egendom som är av historiskt eller arkitektoniskt riksintresse. Dess mål är att bevara byggnaderna, inte som museer utan som hem, bebodda av de familjer som traditionellt har anknytning till dem. Stiftelsen strävar efter att använda byggnaderna för deras ursprungliga ändamål, varför jordbruk m. fl. näringar drivs i dess regi. I vissa fall erhålls också avsevärda inkomster genom visningar och andra anordningar för turister.

Sedan 1946 tillförs stiftelsen i allt ökande omfattning genom "the Land Fond" egendomar som staten övertagit som betalning för arvsskatt m. m.

I en del fall har egendom övertagits av stiftelsen utan att medel samtidigt donerats, detta i förvissning om möjligheten att alltid kunna finna en hyresgäst som kan svara för kostnaderna för egendomen. Kravet på donationer för egendomarnas drift kan eljest utgöra ett problem. I sådana fall anges andra möjligheter stå till buds genom bidrag från staten, kommunala myndigheter, någon av de stora välgörenhetsinrättningarna eller, i undantagsfall, genom insamlingar. Mera sällan sägs det hända numera, att en byggnad inte kan räddas i brist på medel.

Stiftelsen har även miljövårdande m. fl. uppgifter. Den är ägare av avsevärda arealer mark, omfattande trädgårdar, gårdar, kvarnar, kyrkor, förhistoriska och romerska byggnadsverk, sjöar och naturreservat i England, Wales och Nordirland.

Stiftelsen är befriad från skatt som "erkänd välgörenhetsinstitution".

Administrationen sköts dels i London, dels från regionala kontor. Hälften av styrelsens ledamöter utses av s. k. non-official bodies som exempelvis Council for the Protection of Rural England, Royal Institute of British Architects och National Gallery. De resterande ledamöterna väljs av medlemmarna.

Verksamheten leds av ett arbetsutskott, ett förvaltningsutskott och ett finansutskott. Utskottens medlemmar arbetar ideellt men har ett mindre antal tjänstemän till sitt förfogande.

Utredningsförslag

Byggnadsvårdsutredningen lämnade i betänkandet (SOU 1979:17), Kulturhistorisk bebyggelse — värd att vårda, förslag till olika stödformer bl. a. genom ändrade beskattningsregler. Som en allmän stimulans för en ökad tillämpning av byggnadsminneslagen menade utredningen att en befrielse från beskattning för byggnader skyddade enligt byggnadsminneslagen kan tjäna.

Sammanfattningsvis anförde utredningen följande:

Enligt vår mening bör bara sådana förslag till skattemässiga stödformer övervägas som ger omedelbara effekter för den som vårdar sin kulturhistoriskt värdefulla egendom. Med detta synsätt skulle för det första alternativ som ändring av reglerna för förmögenhetsskatt och arvs- och gåvoskatt falla bort.

Det finns vidare inte motiv för att föreslå någon allmän nedsättning av taxeringsvärdet för de fastighetskategorier som här behandlats. Detta mot bakgrund av gällande princip att taxeringsvärdet skall baseras på ett tänkt marknadsvärde. Det är ju självklart så att det också för fastigheter med kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan fastställas ett marknadsvärde. Vi förutsätter dock att det vid fastighetstaxeringen tas skälig hänsyn till faktorer som kan påverka marknadsvärdet för en sådan fastighet i negativ riktning, såsom höga underhållskostnader, låg uttnyttjandegrad och minskade möjligheter till alternativ användning.

Särskild hänsyn måste tas till de fastigheter som fått skydd enligt byggnadsminneslagen. För dessa har nybyggnadsrätten definitivt utsläckts. Vidare har ägaren ålagts en skyldighet att underhålla byggnaden så att det kulturhistoriska värdet inte förringas. Detta kan bli en förhållandevis tung börda. Utgörs byggnaden exempelvis av en slottsanläggning kan underhållsplikten göra att byggnadsvärdet i det närmaste blir negativt. Vi menar att den tidigare omtvistade anvisningen från riksskatteverket (som för övrigt avser bara byggnader inom stadsplanelagt område) bör ersättas med en ny, där dessa viktiga faktorer för värderingen av fastigheter med byggnader skyddade enligt byggnadsminneslagen särskilt framhålls.

Skrivelse från fideikommissnämnden

Fideikommissnämnden har år 1980 i skrivelse till utbildningsdepartementet föreslagit en utredning i frågan om särskilt skydd för vissa kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

Nämnden redovisar att tanken på att rättsbildning av typ National Trust diskuterats inom nämnden. Nämnden menar att en ny utredning ej bör vara inriktad på denna form av rättsbildning utan att även andra tänkbara varianter eller kombinationer bör undersökas.

Nämnden anför bl. a. följande:

Den åsyftade skyddsverksamheten skall vidare givetvis ej vara begränsad till egendomar av fideikommissnatur. Den egendomskategori som nämnden närmast åsyftar är kulturhistoriskt värdefulla byggnader och byggnadsmiljöer, främst men måhända inte enbart i enskild ägo, på landsbygden av

en typ som finns särskilt representerad vid fideikommissen. Inom denna egendomskategori skall syftet med verksamheten, liksom hos National Trust, vara att verka till skydd för de kulturhistoriska värden varom här är fråga, så att dessa ej utsätts för skingring eller förfall, och att därvid värna om att miljöerna bibehålls levande, där så ske kan gärna med anknytning till de familje- eller verksamhetsförhållanden under vilka kulturvärdena skapats.

Efter en redovisning av hur en stiftelse enligt brittisk förebild skulle kunna fungera skriver nämnden följande:

Nämnden är emellertid medveten om att detta typfall inte i samma grad är tillämpligt på svenska förhållanden. En utredning bör därför också inriktas på andra lägen och på att finna former som tillgodoser de krav de kan ställa. Den stiftelse eller fond man siktar på förutsättes befriad från arvs- och gåvoskatt och åtnjuta skattelättnader i övrigt såsom allmännyttig i kulturvårdshänseende.

I viss utsträckning torde utan större kapitaltillskott ekonomiska förutsättningar för fortsatt drift finnas även för den här tilltänkta verksamheten genom de skatteförmåner m. m. som stiftelsen alltså förutsätts åtnjuta. I andra fall torde oberoende härav sådana förutsättningar saknas i varje fall på sikt. Härav följer att stiftelsen eller fonden måste tillföras kapital och bidrag från olika källor för verksamhetens bedrivande.

National Trust är i stor utsträckning beroende av donationer och bidrag från enskilda och institutioner, generellt för verksamheten som sådan eller för särskilda aktioner. Möjligheterna till insatser av sådan art här i landet bör utrönas, liksom till kommunalt engagemang med hänsyn till att ett bevarande av egendom i många fall även är ett kommunalt intresse.

Med hänsyn till att det dock gäller frågor som väsentligen är av riksintresse bör möjligheterna till statligt stöd i olika former utredas, bl. a. eventuella tillskott av arvsskattemedel från berörda egendomar.

Tidigare riksdagsbehandling

Frågan om stöd för att bevara kulturhistoriskt intressanta byggnader genom särskilda skattelättnader har utskottet behandlat åren 1981 och 1983. Vid det senare tillfället lämnade utskottet (KrU 1982/83:24, s. 63) en redovisning för frågans tidigare behandling. Utskottet pekade på att den nuvarande lagstiftningen i viss utsträckning ger möjlighet till sådana hänsynstaganden vid beskattningen som motionärerna eftersträvar men att det finns starka skäl som talar mot att ytterligare regler på området införs. Utskottet erinrade om att taxeringsmyndigheterna är mycket generösa när det gäller att rubricera ett arbete som reparation i stället för ombyggnad. Utskottet avstyrkte motionen som avslogs av riksdagen.

Remissyttranden

Riksantikvarieämbetet har på hemställan av utskottet yttrat sig över motionen. Ämbetet finner det angeläget att en utredning görs om möjligheterna att öka insatserna för att ta till vara och vårda kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer samt på vilka vägar detta lämpligen sker.

I yttrandet anför riksantikvarieämbetet följande:

De problem som är förknippade med att säkerställa och vårda stora kultur-

historiskt värdefulla byggnader i enskild ägo har under senare år påvisats av bl. a. byggnadsvårdsutredningen och fideikommissnämnden. I yttrande till utbildningsdepartementet den 10 februari 1981 över fideikommissnämndens skrivelse angående eventuell utredning om särskilt skydd för vissa kulturhistoriskt värdefulla miljöer påpekade riksantikvarieämbetet att den situation som nämnden tecknat överensstämde med ämbetets egna erfarenheter. Ämbetet framhöll att snabbt stigande underhållskostnader i kombination med minskade intäkter och splittring eller i värsta fall utplåning av den ekonomiska grundvalen till följd av arvsskiften gör att ägare inte längre förmår svara för den kontinuerliga vården, vilket på sikt kan leda till förfall och förlust av oersättliga kulturvärden. Vidare fäste ämbetet uppmärksamheten på riskerna för skingring av inventarier som i många fall utgör en väsentlig del av den kulturhistoriskt värdefulla miljön. Ämbetet delade fideikommissnämndens uppfattning att en särskild utredning av frågan skulle behövas.

Situationen har på sistone ingalunda ljusnat. Visserligen medförde byggnadsvårdsreformen 1981 att riksantikvarieämbetet kunde öka sin bidragsgivning för upprustning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Medlen för sådana stödinsatser är emellertid klart otillräckliga. Kostnadsutvecklingen för löpande underhåll samt rationalisering, underutnyttjande och ändringar i ägandestrukturen har accentuerat vårdproblematiken. Vad gäller speciellt herrgårdarna kan ämbetet dessutom konstatera en klart ökad tendens till splittring och försäljning av inventarier som under lång tid ingått i historiskt betydelsefulla totalmiljöer.

De här berörda svårigheterna kan i ringa grad bemästras med nuvarande stödformer och skyddslagstiftning. Riksantikvarieämbetet finner det därför angeläget att en utredning görs om möjligheterna att öka insatserna för att ta tillvara och vårda kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer samt på vilka vägar detta lämpligen sker. Den i motionen framförda tanken på en nationell stiftelse bör härvid utvecklas. Riksantikvarieämbetet anser det också viktigt att utredningen särskilt studerar förutsättningarna för att skapa regionala fonder för ändamålet.

Motion 1984/85:2468 om Vinga fyr- och lotsplats

Motionären erinrar om att Vinga fyr- och lotsplats är ett av Sveriges mest kända sjömärken. Sedan fyren helautomatiserades riskerar fyr- och lotspersonalens bostäder att förfalla. Denna kulturförstöring får inte ske, säger motionären. Han hävdar att statliga myndigheter inte känner sitt rätta ansvar och att en förening — Winga Vänner — har bildats för att upprusta och bevara byggnaderna på Vinga.

Motionären anser att naturvårdsfonden borde kunna medverka till att stödja föreningen Winga Vänner.

Upplysningar i anslutning till motionen

Vinga fyr- och lotsplats — fastigheten Vinga 1 — är statlig egendom, som förvaltas av sjöfartsverket. Verket har alltså fastighetsansvar för skötseln av fyren och fastigheterna på Vinga liksom för hamnen. Fyren helautomatiserades år 1974. Av byggnaderna på Vinga är fyrtornet och båken av regeringen betecknade som byggnadsminnesmärken.

Naturvårdsfonden är en särskild fond som förvaltas av statens naturvårdsverk. Fonden tillförs medel över jordbruksdepartementets huvudtitel anslaget H 4 Mark för naturvård. De naturvårdsobjekt som förvärvas och vissa andra naturvårdsobjekt i statens ägo redovisas på denna fond.

Naturvårdsverket lämnar i sin anslagsframställning för budgetåret 1986/87 följande presentation av fondens verksamhet.

Syftet med anslaget är att skydda representativa områden och unika förekomster av svensk natur som är av betydelse för den vetenskapliga naturvården och/eller för friluftslivet. Detta sker dels genom förvärv som främst inriktas på områden av vetenskapligt-kulturellt intresse, dels genom intrångsersättningar, dels genom bidrag till kommuner eller kommunala stiftelser för skydd av friluftsområden.

Numera kan nästan enbart områden av riksintresse skyddas. Inom varje län finns i genomsnitt ca 50 icke skyddade områden som är aktuella.

Det skyddsbehov som föranleds av urskogsinventeringen är betydande och uppskattas till storleksordningen 400—500 milj. kr.

Föreningen Winga Vänner är en ideell förening som enligt stadgarna har till syfte att verka för att bevara byggnader och miljö som på Vinga påminner om fyr- och lotsplatsens stora betydelse för sjöfarten i gången tid samt hålla området tillgängligt för allmänheten.

Sjöfartsverket har i oktober 1985 slutit ett nyttjanderättsavtal med Winga Vänner. Avtalet innebär att föreningen får disponera ett antal gamla personalbostäder, bl. a. Evert Taubes födelsehus. Föreningen avser att upplåta husen för bl. a. föreningsverksamhet, logiplatser och seglarläger.

Utskottet

Förslagen i de fyra motioner som utskottet här behandlar syftar till ökade statliga insatser på kulturminnesvårdens område.

Enligt motion 1019 (s) har *gamla landsvägar* kulturhistoriska värden och bör bevaras och underhållas bättre än vad som nu sker. Motionärerna begär därför en kartläggning av gamla landsvägar för att delar av dessa skall kunna bevaras av kulturhistoriska skäl. Vidare föreslår de att fornminneslagen ses över i syfte att underlätta bevarandet av gamla vägar.

Riksantikvarieämbetet, statens lantmäteriverk, statens naturvårdsverk, vägverket och Riksförbundet för hembygdsvård har avgivit remissyttranden över motionen. Samtliga remissinstanser ställer sig positiva till syftet med motionen. Riksantikvarieämbetet understryker att motionärerna har tagit upp ett för kulturminnesvården mycket angeläget område. Ämbetet anför att en kartläggning av det äldre vägnätet är en förutsättning för att bevarandeintentionerna skall kunna förverkligas. I fråga om landsvägarna är kunskaperna förhållandevis goda tack vare de äldre kartverken. Enligt ämbetet kan en kartläggning enligt motionärernas förslag bäst genomföras på regional nivå i samverkan mellan länsstyrelser, länsmuseer och vägförvaltningar. Vägverket påpekar att inventeringar av det äldre vägnätet redan har skett eller pågår i olika län. Oftast är länsantikvarien huvudman för en sådan inventering, men även länsmuseerna har medverkat. Vägverket anför

att resp. vägförvaltning bör kunna medverka vid genomförande av väginventeringar i de län där sådana inventeringar ännu inte skett. Även lantmäteriverket förklarar sig villigt att delta i en kartläggning av gamla vägar.

I fråga om motionärernas förslag om en översyn av fornminneslagen anser riksantikvarieämbetet att vissa justeringar av fornminneslagen kan vara motiverade för att förstärka skyddet av äldre kulturhistoriskt intressanta landsvägar som numera tagits ur allmänt eller enskilt underhåll. Ämbetet redovisar att en allmän översyn av fornminneslagen för närvarande utförs inom ämbetet och att frågan lämpligen bör tas upp i detta sammanhang. Vidare framhålls att bevarandet av de kulturhistoriska värdena i landets vägnät först och främst beror på hur de äldre vägarna hanteras i den allmänna väghållningen och i vägförvaltningarnas löpande drift. Ämbetet anser därför att 4 § väglagen bör ändras så att den tydligare markerar skyldigheten att ta hänsyn till kulturhistoriska värden vid väghållning.

Utskottet delar motionärernas uppfattning att gamla landsvägar i viss utsträckning bör bevaras och underhållas. Detta är angeläget med hänsyn till i första hand deras kulturhistoriska värden men även till att de kan vara av värde för turism och friluftsliv. När det gäller motionärernas önskemål om en kartläggning av gamla landsvägar redovisar vägverket och riksantikvarieämbetet att det förekommer verksamhet på det regionala planet. Utskottet räknar därför med att pågående inventeringar av det äldre vägnätet i samarbete mellan berörda myndigheter på central och regional nivå kommer att fullföljas. En särskild utredning av denna fråga är alltså inte påkallad. Beträffande förslaget i motionen om en översyn av fornminneslagen vill utskottet hänvisa till riksantikvarieämbetets ovan refererade uttalande. Utskottet utgår därför från att ämbetet tar upp denna fråga i samband med nu pågående översyn av fornminneslagen samt att ämbetet i samarbete med vägverket undersöker även andra möjligheter att skydda kulturhistoriskt värdefulla delar av vägnätet. Med hänsyn till det anförda finner utskottet att motion 1019 inte påkallar något initiativ från riksdagens sida.

I motion 1298 (m) begärs att de problem som är förknippade med *underhåll av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor* blir föremål för utredning samt att 1982 års kyrkokommitté får i uppdrag att utreda denna fråga. Motionärerna anser att ett närmare samarbete mellan länsmuseerna och församlingarna bör komma till stånd. De redovisar även ett förslag till insatser som utarbetats av länsmuseet i Skara.

Av redovisningen i det föregående framgår att frågan om underhåll av kyrkobyggnader är föremål för överväganden i två utredningar — 1982 års kyrkokommitté och kyrkobyggnadsutredningen (C 1984:01). I den sistnämnda utredningens uppdrag ingår att se över bestämmelserna om statlig tillsyn över kyrkobyggnader. Enligt direktiven bör utgångspunkten för denna översyn vara att tillsynsverksamheten skall begränsas till sådana byggnader och miljöer vars bevarande och vård är av betydelse från kulturhistorisk synpunkt. Vidare framhålls att en tillsyn på kulturhistoriska grunder självfallet innefattar en allsidig bedömning av lämpligheten av och sättet att utföra föreslagna åtgärder.

1982 års kyrkokommitté har genom tilläggsdirektiv (dir. 1984:11) fått i uppdrag att beakta den nya situation som uppstår när den kommunala

beskattningen av juridiska personer avskaffas fr. o. m. år 1985. Kommittén skall utarbeta förslag om hur det kompensationsbelopp som skall utgå till kommunen skall användas och överväga lämpliga fördelningsprinciper. Den bör också överväga om viss del av kompensationen bör reserveras för speciella ändamål som är av intresse inte enbart för den enskilda församlingen. Ett exempel på sådana ändamål är underhållet av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor.

Kyrkokommittén behandlar i rapporten (SOU 1985:1) Församlingar i samverkan frågan om kostnader för underhåll av kyrkobyggnader. Kommittén menar att kyrkofonden inte kan svara för de totala kostnaderna utan endast kan ge bidrag till särskilt kostnadskrävande underhållsarbeten och restaurering av kyrkobyggnader. Kommittén anger även vissa grundprinciper för ett bidragssystem. I det huvudbetänkande som kyrkokommittén avser att lägga fram under våren 1986 kommer enligt vad utskottet inhämtat frågan om en viss del av kompensationsbeloppet bör reserveras för underhållet av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor att närmare behandlas.

Utskottet konstaterar att 1982 års kyrkokommitté arbetar med frågan om finansiering av underhåll och restaurering av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor. Motionärernas önskemål är alltså tillgodosett. Motionen påkallar sålunda inte någon riksdagens åtgärd.

Behovet av stöd till underhåll och vård av *kulturhistoriskt värdefulla byggnader* i enskild ägo tas upp i motion 1796 (fp). Motionärerna menar att det i framtiden kommer att bli allt svårare för enskilda ägare till sådana byggnader att med egna medel vårda och bevara egendomen. I motionen redovisas den form för stöd som finns i Storbritannien genom en särskild stiftelse, the National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty. Motionärerna föreslår att frågan om inrättande av en nationell stiftelse för kulturhistoriska byggnader och miljöer skall utredas.

Som framgår av redovisningen i det föregående har de problem som motionärerna pekar på varit föremål för diskussion vid flera tillfällen tidigare, bl. a. av byggnadsvårdsutredningen i betänkandet (SOU 1979:17) Kulturhistorisk bebyggelse — värd att vårda. Vidare har fideikommissnämnden år 1980 i skrivelse till utbildningsdepartementet föreslagit att frågan om särskilt skydd för vissa kulturhistoriskt värdefulla miljöer bör utredas. I skrivelsen diskuterar nämnden som en möjlig lösning att en särskild stiftelse bildas efter mönster av National Trust. Riksantikvarieämbetet som yttrat sig över motionen redovisar de svårigheter som föreligger när det gäller att bevara kulturhistoriskt värdefulla miljöer och framhåller att dessa svårigheter endast i ringa grad kan bemästras med nuvarande stödformer och skyddslagstiftning. Ämbetet anför att det är angeläget att en utredning görs om möjligheterna att öka insatserna för att ta till vara och vårda kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer samt på vilka vägar detta lämpligen sker. I en sådan utredning bör även motionärernas förslag om en nationell stiftelse utvecklas. Ämbetet framhåller att det är viktigt att utredningen särskilt studerar förutsättningarna för att skapa regionala fonder för ändamålet.

Utskottet konstaterar att det finns skäl att förbättra underlaget för en bedömning av hur kulturhistoriskt värdefull bebyggelse av i motionen av-

sett slag skall kunna bevaras. Redovisningen i det föregående visar att denna bevarandefråga rymmer komplicerade problem som kan angripas på många olika sätt. Utskottet är därför inte berett att förorda en utredning med den begränsade inriktning som motionärerna föreslår. Utskottet anser dock att det är angeläget att en översyn och närmare genomlysning av de här aktuella problemen inom kulturminnesvården kommer till stånd. En sådan översyn bör dock ges en vidare omfattning än den som anges i motionen. Enligt utskottets mening bör även frågan om bevarande av industriminnen uppmärksammas. Vad utskottet här anfört med anledning av motion 1976 bör riksdagen som sin mening ge regeringen till känna.

I motion 2468 (m) aktualiseras frågan om bevarande av bebyggelse på *Vinga fyr- och lotsplats*. Motionären erinrar om att sedan fyren automatiserades, de gamla fyr- och lotsbostäderna på Vinga riskerar att helt förfalla då fyrpersonalen dragits in och lotspersonalen numera inte bor på Vinga. En förening — Winga Vänner — har bildats med syfte att verka för bevarande av den gamla bebyggelsen. Motionären anser att föreningen bör få bidrag till sin verksamhet från naturvårdsfonden.

Sjöfartsverket har som statlig fastighetsförvaltare ansvar för byggnaderna på Vinga. I oktober 1985 har verket genom ett nyttjanderättsavtal överlåtit dispositionsrätten till vissa byggnader till Winga Vänner. Föreningen har åtagit sig att underhålla byggnaderna.

Naturvårdsfonden är en fond som förvaltas av statens naturvårdsfond. Från fonden lämnas anslag för förvärv av områden av vetenskapligt-kulturellt intresse. Syftet med förvärven är att skydda representativa områden och unika förekomster av svensk natur som är av betydelse för den vetenskapliga naturvården eller för friluftslivet.

Med hänvisning till det anförda anser utskottet att motionen inte bör föranleda någon riksdagens åtgärd.

Hemställan

Utskottet hemställer

1. beträffande *bevarande av gamla landsvägar*

att riksdagen avslår motion 1984/85:1019,

2. beträffande *underhåll av kulturhistoriskt värdefulla kyrkor*

att riksdagen avslår motion 1984/85:1298,

3. beträffande *översyn av frågor om bevarande av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer*

att riksdagen med anledning av motion 1984/85:1796 som sin mening ger regeringen till känna vad utskottet anfört,

4. beträffande *Vinga fyr- och lotsplats*

att riksdagen avslår motion 1984/85:2468.

Stockholm den 26 november 1985

På kulturutskottets vägnar

Ingrid Sundberg

Närvarande: Ingrid Sundberg (m), Ing-Marie Hansson (s), Catarina Rönnung (s), Maja Bäckström (s), Jan-Erik Wikström (fp), Karl Boo (c), Berit Oscarsson (s), Lars Ahlmark (m), Anders Nilsson (s), Sylvia Pettersson (s), Gunnel Liljegren (m), Torgny Larsson (s), Kerstin Göthberg (c), Alexander Chrisopoulos (vpk) och Margareta Fogelberg (fp).